

De Patriottentijd

Waarom mislukte de Patriottische Opstand?
(1781-1787)



Naam: Sander Mens

Student: 3711749

Vak: Onderzoeksseminar III – Revoluties

Docent: L. Behrisch

Datum: 3 juni 2013

Woorden: 6796

Inhoudsopgave

<i>Inleiding</i>	3
<i>1.Het Nederlandse politieke landschap in de achttiende eeuw</i>	5
<i>2.De interne verdeeldheid van de Patriotten</i>	10
<i>3.Buitenlandse invloeden</i>	14
<i>Conclusie</i>	19
<i>Bibliografie</i>	21

Inleiding

Wie aan revoluties in Nederland denkt, komt al snel uit bij de Nederlandse Opstand (ca. 1566-1581) en de Bataafse Revolutie (1795). Wanneer de term 'Patriottische Opstand' genoemd wordt, kan men al snel een glazige blik terug verwachten. De Patriottische Opstand is, op zijn zachts gezegd, een onderbelichtte gebeurtenis in de Nederlandse geschiedenis. Het was in deze periode, van 1781 tot 1787, dat de partijenstrijd tussen voor- en tegenstanders van het stadhouderschap voor de (voor)laatste keer oplaaide, en de Republiek op het punt van een burgeroorlog stond. Het was bovendien in deze periode dat de denkbeelden van de verlichting – democratie, vrijheid en hervormingsdrang – in het politieke discours van West Europa en Noord Amerika verankerd raakte.

Als de Patriottische Opstand al wordt genoemd, wordt het meestal gezien als een geboorteweek van de Bataafse Revolutie. Dat is volgens mij een onjuiste benadering. Tijdens de opstand werd niet alleen de kiem gelegd voor de latere omwenteling, maar leidde het ook tot een ideologische en militaire machtsstrijd die revolutionair genoemd kan worden. Charles Tilly definieert een revolutie als: *“a forcible transfer of power over a state in the course of which at least two distinct blocs of contenders make incomparable claims to control the state, and some significant portion of the population subject to the state's jurisdiction acquiesces in the claims of each bloc”*.¹ Hij maakt verder een onderscheid tussen een revolutionaire situatie en een revolutionaire uitkomst. Er was tijdens de Patriottische Opstand duidelijk sprake van een revolutionaire situatie; er kwamen mededingers voor de staatsmacht op, die de steun hadden van een redelijk deel van de bevolking, en die niet kon worden onderdrukt door de machtshebbers². Desondanks kreeg de revolutionaire situatie geen revolutionaire uitkomst. De revolutionairen werden verdreven met behulp van buitenlandse steun, en wat te boek had kunnen staan als de Patriottische Revolutie werd nu gezien als een mislukte opstand tegen het gezag van de stadhouder.

De vraag rest dan; waarom mislukte de opstand? De traditionele redenering – 'de Patriotten werden verdreven door Pruisische troepen omdat hun koning de eer van zijn zuster wilde wreken' – klinkt even simpel als incidenteel. De reactie van koning Frederik Willem II verklaart bovendien niet waarom de Patriotten geen weerstand boden, waarom ze geen steun kregen van hun Franse bondgenoten, of wat zijn zuster Wilhelmina überhaupt op weg was naar Den Haag toen ze werd gearresteerd door leden van een Patriottisch vrijkorps.

¹ Tilly, C., *European revolutions 1492-1992* (Oxford 1993) 8

² Tilly, 10

In dit paper wil in daarom op zoek gaan naar de achterliggende redenen van het mislukken van de Patriottische Opstand. Mijn invalshoek zal structuralistisch zijn. Ik denk mijn antwoorden namelijk niet alleen te kunnen vinden in de nukken van een Duitse vorst, maar vooral in de structuren van de maatschappij en staatsvorm van de Nederlandse Republiek, de Patriottische partij en de Europese internationale politiek. In het eerste hoofdstuk zal ik een schets proberen te geven van het maatschappelijke landschap van de Republiek, om zo een idee te krijgen van de verdeeldheid binnen de samenleving. In het tweede hoofdstuk zal ik me richten op de organisatie van de Patriottische partij en proberen te ontdekken waar de zwakten van deze beweging lagen. Vervolgens zal ik in het derde hoofdstuk de rol van het buitenland belichten en er achter proberen te komen in hoeverre buitenlandse inmenging onvermijdelijk was. Ten slotte hoop ik in mijn conclusie een aantal structurele redenen aan te kunnen dragen voor het mislukken van de Patriottische Opstand, en hopelijk antwoord kunnen vinden op de vraag of het falen van de opstand al dan niet onontkoombaar was.

1. Het Nederlandse politieke landschap in de achttiende eeuw.

In dit eerste hoofdstuk zal de maatschappelijke en staatskundige verdeling in de Nederlandse Republiek besproken worden. Met name zal worden onderzocht welke structurele factoren een belemmering vormde voor de Patriotten om een gezamenlijk front te vormen tegen het stadhoudelijk bewind, en hoe deze tot stand waren gekomen binnen de stedelijke samenleving.

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was één van de meest gedecentraliseerde staten van vroegmodern Europa. De zeven gewesten die zitting hadden in de Staten-Generaal genoten een hoge mate van autonomie, en de taken van de Staten-Generaal bestonden grotendeels uit diplomatieke verhandelingen met het buitenland en het reguleren en bekostigen van de vloot en het leger. De gewesten, die zelf vertegenwoordigers naar de Staten-Generaal stuurde, beslisten over alle zaken binnen hun grenzen. Het bestuur werd gevormd door de Statenvergaderingen, die bestond uit vertegenwoordigers van de belangrijkste steden en de adel (vertegenwoordigd in het ridderschap) in het gewest. De verhouding tussen deze twee groepen verschilde per gewest. In Overijssel had het ridderschap even veel stemmen als de steden – drie om drie – maar in Holland had het ridderschap slechts één stem tegenover achttien stemgerechtigde steden en in Friesland en Groningen geen enkele. In theorie viel het bestuur in de Republiek dus grotendeels ten deel aan de steden.³ Deze werden op hun beurt bestuurd door een vroedschap. Het vroedschap bestond meestal uit leden van de belangrijkste en rijkste families van de stad, die uit hun midden één of meer burgemeesters kozen die het dagelijks bestuur voor hun rekening namen. Deze politieke en economische elite werd meestal de regentenstand genoemd.

Naast de Staten-Generaal stond het ambt van Stadhouders. De stadhouder had traditioneel de rol van staatshoofd en aanvoerder van de nationale legers vervuld. Vanaf het begin van de Republiek was er echter al sprake geweest van een machtsstrijd tussen de stadhouder en zijn aanhangers, die voor meer centralisatie waren en een grotere, monarchale rol voor de stadhouder wilden, en de tegenstanders die de autonomie van de gewesten en de steden in stand wilden houden en de rol van legeraanvoerder wilden beperken tot oorlogstijd en onder striktere auspiciën van de Staten-Generaal. De strijd tussen deze twee partijen, die de Orangisten (naar het huis van Oranje-Nassau) en de Staatsgezinden werd genoemd, leidde daarom al vanaf het begin van de zeventiende eeuw tot een scheuring in het politieke landschap van de Republiek. De stadhouders werden namelijk geacht zich te schikken naar de wensen van de Staten-Generaal en de rechten en privileges van de

³ Te Blake, W.P., *Regents and rebels: the revolutionary world of an eighteenth-century Dutch city* (Cambridge MA. 1989), 3

gewesten en steden te erkennen. De stadhouders overtraden echter regelmatig hun mandaat, bijvoorbeeld door zich met religieuze kwesties bezig te houden, of door de Staten van Holland met geweld te dwingen troepen beschikbaar te stellen aan de krijgsmacht. Dit laatste leidde er in 1650 toe dat de leden van de Staten-Generaal besloten geen opvolger te benoemen voor stadhouder Willem II. De Hollandse raadspensionaris Johan de Witt werd de de facto leider van de Republiek, maar hij legde zich toe op de zogenaamde 'Ware Vrijheid'. Hierbij kwam de feitelijke macht weer bij de vroedschappen en de Statenvergaderingen te liggen en werd het decentrale karakter van de Republiek opnieuw bevestigd. De Witt stelde dat dit immers de omstandigheden waren geweest waarmee de gewesten met elkaar in zee waren gegaan in hun strijd tegen Spanje. De 'Ware Vrijheid' werd dus gezien als een restauratie van de traditionele status quo. De Witt en de 'Ware Vrijheid' zouden door de Staatsgezinden als twee van hun belangrijkste symbolen opgenomen.

De scheiding tussen Staatsgezinden en Orangisten kon worden gezien als een reflectie van de Nederlandse samenleving. De Staatsgezinden hadden hun aanhang veelal de regentenstand die het daadwerkelijke bestuur van de Republiek vormde, en dus het meeste te verliezen hadden bij de centralistische, monarchale ambities van de Oranjes. Naast deze hoogste standen bevond zich eveneens een groep gegoede burgers die bestond uit kleinere handelaren, meesters in prestigieuze ambachten, en geschoolde professionals als artsen, notarissen en journalisten. De politiek van De Witt was er vooral op gericht de Nederlandse (dat wil zeggen Hollandse) handelsbelangen te beschermen. Het was daarom dat de Republiek onder De Witt drie maal in oorlog kwam met Engeland, dat het als belangrijkste concurrent zag op de zeehandel. Ook hield De Witt goede relaties met Frankrijk, dat een belangrijke markt was voor Hollandse handelaren en producenten. Ook deze anti-Engelse, pro-Franse houding zou door de Patriotten worden overgenomen.

Tegenover De Witt en zijn regenten stond het gewone volk. Deze was in te delen in twee groepen. De eerste werd de 'kleine luyden' genoemd, en vormde de middenstand. Dit waren de burgers die werkzaam waren in de nijverheid en de landbouw. Zij hadden een vast inkomen en beschikte vaak over stadsrechten en bezit, maar hadden geen zeggenschap in het stedelijk bestuur. Daarnaast stond het 'grauw' of het 'gemeen', de grote groep mensen zonder vast werk, zoals zeelieden, dagloners of zwervers, die vaak afhankelijk waren van liefdadigheid van de rijken. Er moet nadrukkelijk worden vermeld dat er een grote sociale scheiding bestond tussen de middenstand en het *gemeen*. De middenstand verafschuwde het *gemeen* als ondergeschikt en onderontwikkeld. Er moet echter worden aangemerkt dat verschuiving tussen de twee groepen kwam regelmatig voor, voornamelijk al gevolg van de conjunctuur van de markt. Met name in de tweede helft van de achttiende eeuw verviel veel middenstand tot het *gemeen*.

Het sociale stelsel in de Nederlandse steden dat door Maarten Park 'corporatisme' wordt genoemd, was gebouwd om instituties. Deze verschaften de leden hun identiteit. Met 'corporatisme' wordt meestal het gildeleven aangeduid, en deze speelde een belangrijke rol in het sociale leven van burgers. Veel middenstand zag zich door hun burgerschap verbonden met de rijkere burgers, en werden zelf vaak gezien als de 'ruggengraat' van de burgergemeenschap.⁴ Maar ook aan andere instituten kon de burger zijn identiteit en status ontleen, omdat lidmaatschap hiervan privileges gaf en zelfbestuur werd gewaarborgd.⁵ In de context van de Patriottische Opstand vormden vooral de schutterijen en vrijkorpsen een belangrijke rol. In de zeventiende eeuw was de schutterij in Nederlandse steden opgekomen als middel om in tijden van oorlog en vrede de rust te bewaren in de stad. Maar voor de burgers vormde het ook een manier om hun verantwoordelijkheid tegenover de bevolking te tonen. Hoewel er vaak geen officiële toelatingsvoorwaarden waren (behalve burgerschap natuurlijk), moest de schutter financieel in staat zijn contributie en zijn wapen en uniform te betalen. Hierdoor werd de meeste middenstand voor de schutterij uitgesloten. Aan het einde van de achttiende eeuw was de schutterij echter vrijwel geheel een regenteske aangelegenheid geworden, en leek het alleen de belangen van de gegoede burgerij te behartigen. Ook andere ambten en instellingen, die in principe voor alle burgers open stonden, werden in feite geclaimd door de regenten.⁶ Deze frustratie was een belangrijke reden voor het succes en de snelheid waarin na 1781 de vrijkorpsen opgericht zouden worden.

Naast deze organisatorische scheiding tussen kleine en gegoede burgers speelde ook religie een belangrijke rol. Al vanaf het bewind van Van Oldenbarneveld hadden de Staatsgezinden de kant gekozen voor een gematigdere versie van de calvinistische kerk, namelijk het Remonstrantisme. Onder het volk bestond echter veel meer steun voor het Contraremonstrantisme. Hierin speelde de rol van van predestinatie een belangrijke rol; het stelde immers dat ieder mens was voorbestemd wat hem overkwam, wat hun positie aan de onderlaag legitimeerde. Zij zagen zichzelf daarom als vrome mensen door hun lot te accepteren, en de regenten als zondaars. Stadhouders hadden oog gehad voor deze religieuze tweedeling en had als zich populist de eer aan laten meten beschermer van het 'ware' calvinisme te zijn. Opvolgende stadhouders hadden zich ook als hoeders van de religieuze en morele zuiverheid opgeworpen, klaarblijkelijk in oppositie met de rijke regenten. Op hun beurt zagen de religieuze burgers in het ambt van de stadhouder de hand en de goedkeuring van god en werden ze gezien als hoeders van het vaderland.⁷

4 Te Brake, 17

5 Prak, M.R., *Republikeinse veelheid, democratische enkelvoud: sociale veranderingen in het revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen 1999) 23

6 Te Brake, 24

7 Rosendaal, J.G.M.M., *De Nederlandse revolutie: vrijheid, volk en vaderland, 1783-1799* (Nijmegen 2005). 30

Ondanks het gebrek aan directe politieke macht, was de feitelijke invloed van de lagere klassen niet gering. Het was het *gemeen* en de middenstand dat in het rampjaar 1672, na de benoeming van Willem III tot stadhouder, de gebroeders De Witt lynchte in Den Haag en zo een interne revolutie van Orangisten ontketende. Het waren ook deze mensen die in 1747 in opstand kwamen in Hollandse en Zeeuwse steden als reactie op een nieuwe Franse invasie, en de vroedschappen in hun eigen raadhuisen belegerde.⁸ Dit leidde met de benoeming van Willem IV tot de einde van het Tweede Stadhouderloze tijdperk. Deze episode, die ook wel de Orangistische Revolutie wordt genoemd, stelde de stadhouder bovendien in staat om het ambt erfelijk te stellen binnen het huis van Oranje-Nassau en een groot gedeelte van de regentenstand te zuiveren van Staatsgezinden. Hij stelde bovendien het Regeringsreglement op, dat hem veel invloed gaf op het benoemen van veel hoge ambtenaren zoals burgemeesters. Dit leidde tot frustraties van de gegoede burgerij en regenten van de steden, die hiermee een groot deel van hun macht en zelfstandigheid afgenomen zagen worden. De Orangistische houding van de lagere klassen zorgde voor veel wantrouwen vanuit de regenten en de Patriotten. Pro-Orangistisch oproer, zoals dat in 1782 en 1784 in respectievelijk Den Haag en Rotterdam plaats vond, werd ervan verdacht te zijn aangesticht door Orangistische agenten die 'het volk' van alcohol en geld hadden voorzien, met tot doel de 'stadhouder te eren'.⁹ Hoewel er slechts enkele aanwijzingen in deze richting zijn, wakkerde de geruchten het wederzijds wantrouwen verder aan.

Er moet echter worden opgemerkt dat deze breuk tussen de bevolking en Patriotten niet in alle steden bestond. In Utrecht was er, onder Pieter Quint Ondaatje, wel degelijk sprake van revolutionaire steun vanuit het volk. Hiermee komen we weer uit bij het begin van dit hoofdstuk, waar de nadruk werd gelegd op het decentrale karakter van de Republiek. Want meer nog dan structurele verschillen tussen bevolkingsgroepen lag de maatschappelijke verdeeldheid in het feit dat deze verschillen en verhoudingen in iedere stad anders lagen. In steden waar de Patriotten werden gezien als een elitair uitvloeisel van de regentenstand, keerde de lagere burgers zich tegen hen.¹⁰ Maar waar de Patriotten zich profileerden als propagandisten voor meer daadwerkelijke vrijheid en zeggenschap, konden ze rekenen op de steun van de burgerij. Deze verschillen hadden voor een deel te maken met de diplomatieke vaardigheden van mensen als Ondaatje, maar ze maakten duidelijk dat de burgerij bereid was zich in te zetten voor het veranderen van het systeem. Dit zou eventueel leiden naar de verschuiving richting democratische doelstellingen. Het structurele probleem dat het politieke leven en het politieke belang van de burgers draaide om hun directe

8 Prak, 151

9 Palmen, E., *Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam: volk en verlichting in de achttiende eeuw* (Amsterdam 2009) 134

10 Schama, S., *Patriots and liberators: revolution in the Netherlands, 1780–1813* (New York 1992) 47

gemeenschap (dat wil zeggen de stad) zorgde ervoor dat de positie van de Patriotten afhankelijk bleef van hun houding in de lokale politiek. Daarom zouden de verhoudingen gespannen blijven en de burgers zich af blijven zetten tegen wat zij als bedreiging voor hun gemeenschap zagen. In het volgende hoofdstuk zal meer aandacht worden besteed aan de verschillende interpretaties die binnen de Patriottenbeweging bestonden.

Ten slotte wil ik terug komen op de staatskundige decentralisatie van de Republiek. Zoals gezegd bestond de Republiek uit autonome staten, die waren verenigd in een soort confederatie. Het autonome karakter was echter funest voor de nationale politiek in tijden van crisis, wanneer er geen sprake meer was van overeenkomst. In het geval van de Patriottische Opstand betekende dit een tweedeling in de Staten-Generaal tussen pro-Patriottisch Holland, Groningen en Overijssel aan de ene kant, Orangistisch Zeeland en Gelderland aan de andere, en een verdeelde Statenvergadering in Utrecht en Friesland. Dit leidde daarom door een feitelijke verlamming van de nationale politiek en een duidelijk geval van het breken van het systeem. Omdat geen gewest toe wilde geven omdat dit hun autonomie aan zou tasten, was het conflict gedoemd te leiden tot een burgeroorlog.¹¹

11 Te Brake, 60

2. De interne verdeeldheid van de Patriotten

In het vorige hoofdstuk is naar voren gekomen op welke manieren de Nederlandse Republiek intern verdeeld was, en hoe deze verhoudingen werden gereflecteerd op de samenleving. Een belangrijk aspect in de Nederlandse samenleving was het ideaal van het burgerschap, en de vraag hoe de verschillende groepen in de stedelijke samenleving deze interpreteerde. Het burgerschap vormde een brug tussen de gegoede burgers, die in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw de macht in de steden tot een oligarchie hadden laten kristalliseren, en de middenstand die hun invloed in het stedelijk bestuur door middel van de gilden en de schutterij af hadden zien nemen. In dit hoofdstuk zal worden besproken welke rol de Patriottische Opstand speelde in deze tweestrijd, hoe dit andersom gebeurde en welke invloed dit had op de politieke sturing van de Patriottistische beweging.

Er was in de Nederlandse Republiek sprake van wat tegenwoordig aangeduid zou worden als een staatsideologie. Deze ideologie was geboren uit de Nederlandse Opstand en omhelsde een waardering voor zelfbestuur en administratieve vrijheid en een afkeer van wat men tirannie en politieke onderdrukking noemde. Zoals in het eerste hoofdstuk naar voren is gekomen, waren deze idealen de basis voor de Nederlandse staatsinrichting. Na de Nederlandse Opstand werd dit ook opgenomen in het jargon van de politieke discours en kreeg het een mythologische lading door de Nederlandse Vrijheid te verbinden met de opstand van de Germaanse stam der Bataven tegen het Romeinse Rijk van keizer Nero. Door de Bataven als voorvaders en voorgangers van de nieuwe Republiek te nemen, werd het idee van een revolutionaire cultuur gesticht, en kon de Nederlandse Opstand worden verdedigd als herstel van de natuurlijke status quo.¹² Tijdens het Eerste Stadhouderloze Tijdperk werd de 'Ware Vrijheid' als slogan gebruikt tegen het stadhouderschap. Het idee van de vrijheidslievende Nederlander raakte diep geworteld in de gemeenschappelijke psyche. Het werd bijvoorbeeld één van de redenen om de Amerikaanse koloniën te steunen in hun poging zich te bevrijden van de Britse 'overheersing'. Wat deze vrijheid precies in hield was nooit duidelijk, en de verschillende bevolkingsgroepen hadden geen eenduidige definitie. Waar vrijheid voor leden van de vroedschappen betekende dat ze zonder inmengen van een hogere macht burgemeesters en andere ambtenaars konden benoemen, betekende het voor de kleine burgers aanvankelijk vooral het recht op inspraak in hun gilden.

12 Klein, S.R.E., *Patriots republikenisme: politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam 1995) 42

De bedreiging van deze vrijheid was een belangrijk thema voor de Patriotten. Onder de regenten was er veel onvrede naar aanleiding van de Orangistische revolutie van 1747, die een aantasting was geweest van hun autonomie en die van de vroedschappen. Bovendien ontstond gedurende het midden van de achttiende eeuw steeds sterker het besef dat de Republiek in verval was, en het niet langer de grootmacht was die het in de zeventiende eeuw was geweest. Dit werd nog eens benadrukt door de vernederende nederlagen gedurende de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784). Er ontstond als gevolg daarvan een beweging op binnen de regentenstand en de intellectuele elite die bestuurlijke hervormingen na wilden streven. Voor een deel keek men terug naar het hoogtepunt van de Nederlandse macht in het midden van de zeventiende eeuw, en met name naar de politiek van Johan de Witt en de 'Ware Vrijheid'. Een andere belangrijke invloed was het politieke debat dat in het midden van de achttiende eeuw speelde in Groot-Brittannië. Ook daar vond een strijd plaats over de rol van de volksvertegenwoordiging binnen wat feitelijk een aristocratisch stelsel was. De belangrijkste schrijfsels in deze periode waren waarschijnlijk *Cato's Letters*, een serie pamfletten waarin het morele verval van de machtspolitiek werd bekritiseerd, en moreel en deugdzam bestuur werden gelijk gesteld aan vrijheid.¹³ In deze tijd kwamen ook steeds meer kranten en periodieken uit, zoals *De Borger* en *De Staatsman*, die op hun manier republikeins gedachtegoed probeerde de propageren.¹⁴ Met het aanwakkeren van het publieke discours werd de kiem gelegd voor de Opstand. Er moet worden opgemerkt dat op dit moment deze proto-Patriottische beweging nog vooral gefocust was op de regenten, die tot doel hadden het bestuur te hervormen en de Orangistische Revolutie met zijn gehate Reglement ongedaan te maken.

De beweging kreeg een heel andere karakter toen de Overijsselse baron Joan Derk van der Capellen tot den Pol in september 1781 (anoniem) het pamflet '*Aan het volk van Nederland*' publiceerde. Hierin hield hij stadhouder Willem V verantwoordelijk voor de vernedering in de Vierde Engelse Oorlog en voor het verval van de Republiek in het algemeen. In plaats van slechts het herstel van de situatie van voor 1747, stelde Van der Capellen een representatieve burgerregering voor. Deze moest volgens hem uit 'brave, deugdzame, vrome mannen' bestaan die door de burgers waren verkozen. Bovendien moesten de burgers zich volgens Van der Capellen bewapenen om zich te beschermen tegen de macht van de stadhouder en zijn staande leger, dat zijn dynastieke belang zou dienen en niet het algemeen belang. Bovendien geloofde hij dat een gewapende bevolking een garantie was voor betrouwbare politici.¹⁵ Deze ideeën waren overigens direct terug te voeren naar de Amerikaanse Onafhankelijkheidsstrijd, waar dezelfde maatregelen waren ingevoerd. Er moet

13 Klein, 56

14 Geheel op eigen wijze echter. De Borger koos voor een moralistische, conservatieve insteek terwijl de Staatsman een meer vrijzinnige en hervormingsgezinde achtergrond had. Klein, 67

15 Rosendaal, 18

worden opgemerkt dat Van der Capellen geen echte democraat was. Hoewel hij voor een representatieve regering was, zouden de vertegenwoordigers van het volk burgers van stand moeten zijn. Hij noch andere 'democratische' Patriotten waren voorstander voor een rol van de lagere klassen, en zeker niet het *gemeen*, in het bestuur.

Hoewel *Aan het volk van Nederland* aanvankelijk met verontwaardiging werd ontvangen door de regenten, begon er gedurende 1782 toch reacties op te komen. In steden in de hele Republiek werden genootschappen opgericht door burgers, die zich naar Van der Capellen begonnen te bewapenen en begonnen te trainen. Er werden eenheden opgericht die vrijkorpsen of exercitiegenootschappen werden genoemd, en in feite de rol gingen vervullen die de schutterijen vroeger hadden vervuld.¹⁶ In veel steden was de schutterij aan het einde van de achttiende eeuw vervallen tot een herenclub en werd deze ofwel nieuw leven in geblazen. De frustratie die onder de burgerij bestond jegens de oligarchische praktijken van de regentenstand werden op deze manier gekanaliseerd naar de vrijkorpsen. Veel regenten zagen de vrijkorpsen als een nuttig drukmiddel op zowel het centrale gezag van de stadhouder als Orangistische sympathisanten binnen de gemeenschap, dat wil zeggen; het *gemeen*. Sommigen waren waarschijnlijk zelfs met Van de Capellen van mening dat de burgermilities een noodzakelijk onderdeel waren van een nieuwe politieke orde.¹⁷

Vanaf 1785 begon er echter een scheuring te ontstaan tussen de Patriottische regenten en de vrijkorpsen. In verschillende gewesten waren de Patriottische regenten in staat geweest een meerderheid te vormen binnen de Statenvergaderingen en hervormingen door te voeren, zoals de Grondwettelijke Hervorming van 1784 in Holland. Met het groeiende aantal vrijkorpsen was ook het aantal burgers dat politiek actief was geworden sterk gegroeid. Veel gematigde regenten, die partij hadden gekozen voor de Patriotten om het Reglement af te schaffen maar er weinig voor voelde hun oligarchische stelsels open te breken, begonnen zich tegen de revolutionaire partijen te keren. Aan de andere kant begonnen de vrijkorpsen, die tot dit moment vooral een militaire functie hadden gehad, zich ook politiek te arrangeren. Dit leidde onder anderen in Friesland, dat vanaf het begin af aan hervormingsgezind was geweest, tot een tweedeling van de Staten van Friesland in juli 1785.¹⁸ Ook in Utrecht leidde de spanning tussen regenten en vrijkorpsleden tot spanningen. Zoals eerder vermeld was Utrecht één van de steden waar de middenstand op de hand van de Patriotten waren geweest, dankzij het charismatische leiderschap van Pieter Quint Ondaatje. Een andere

16 De term 'vrijkorps' werd officieel alleen gebruikt voor eenheden die buiten de bestaande schutterijen opgericht waren. Voor het gemak wordt de term hier voor alle burgermilitiegroepen gebruikt. Klein, 186

17 Klein, 180-1

18 Schama, 120

belangrijke rol die hierin werd gespeeld was door het periodiek Post van den Neder-Rhijn, die door de Pariottische regent Pieter 't Hoen werd samengesteld. Het was duidelijk dat mensen als Ondaatje en 't Hoen verder wilden dan het terug draaien van '1747'.

Met behulp van de vrijkorpsen en de bevolking begonnen de Utrechtse Patriotten de druk op te voeren op het vroedschap. Er werd een concept-reglement opgesteld voor een nieuwe kieswet voor het gewest Utrecht. Hierin werd onder anderen zowel het electoraat als de kandidatenlijst voor een groot deel van de burgerij opgesteld.¹⁹ Hoewel een meerderheid van het vroedschap tegen dergelijke hervormingen was, zorgde een belegering van het stadhuis, georganiseerd door Ondaatje, ervoor dat ze toch overstag gingen.²⁰ De Patriotten leken echter niet bereid om het bij deze hervormingen te laten en het werd duidelijk dat de spanning tussen burgerlijke Patriotten en regenten vroeg of laat zou barsten. In Utrecht leidde dit in 1786 uiteindelijk tot een vlucht van Oranjegezinden en 'aristocraten' naar Amersfoort, dat zich vlak daarvoor had over gegeven aan de troepen van de stadhouder. Daar werd, net als in Friesland, een tweede, Orangistische Statenvergadering opgericht; de 'Staten van Amersfoort'.²¹

Tegen het einde van 1786 begon zichtbaar te worden in hoeverre de doelen van de opstandige regenten en de burgers onverenigbaar waren. Hoewel er zeker regenten waren die kant kozen voor de revolutionairen, vormde de regentenklasse niet langer het anti-stadhouderlijke blok dat het voor 1785 was geweest. Een incident dat de verhoudingen nog verder opvoerde in het verdeelde Holland was het 'vliegende legertje', een vrijkorps onder leiding van Gerard Mappa dat van stad naar stad trok en door zijn aanwezigheid regenten uit verschillende vroedschappen deed vluchten.²² Er kan in ieder geval gezegd worden dat de Patriottische beweging onderhevig was aan sterke interne verdeeldheid. Er was geen eenvoudige manier om deze op te lossen, en als het conflict verder zou verhevigen zou een breuk tussen bestuur en vrijkorpsen een desastreuze uitwerking kunnen hebben. De onenigheid binnen de nominaal Patriottische Staten van Holland tot het besluit van Wilhelmina om steun voor de Orangistische zaak te zoeken in Den Haag.

19 Theeuwen, P.J.H.M., *Pieter 't Hoen en De Post van den Neder-Rhijn (1781-1787): een bijdrage tot kennis van de Nederlandse geschiedenis in het laatste kwart van de achttiende eeuw* (Nijmegen 2002), 350

20 Ibidem, 394

21 Ibidem, 420

22 Schama, 118

3. Buitenlandse invloeden

De relatie tussen Groot-Brittannië en de Nederlandse Republiek was tweeslachtig. Officieel waren de twee landen bondgenoten geweest sinds stadhouder Willem III in 1688 koning van Engeland was geworden. Ook na de dood van (de kinderloze) koning bleven de Oranjes dynastiek met het Britse koningshuis verbonden. Zo was Willem V de kleinzoon van de Britse koning George II. Daarnaast was de houding van de Nederlandse elite tegenover Groot-Brittannië echter bijna vijandig. Dit had grotendeels te maken met de economische omstandigheden. Groot-Brittannië had Nederland gedurende de achttiende eeuw economisch voorbij gestreefd, en Nederlandse handelaars hadden een groot aantal markten verloren aan Britse handelaars. Amsterdamse handelaars hoopte met het uitbreken van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog in 1775 de verzwakkende positie van Groot-Brittannië te kunnen exploiteren en zo de Amerikaanse markt terug te kunnen veroveren.²³ Er was ook een spoor van leedvermaak te bespeuren in de reactie van de Amsterdammers. Bovendien bestond er een groeiend gevoel van ideologische gelijkgestemdheid, waarin de strijd voor vrijheid tegen tirannie voorop stond. Deze ideologische band werd actief door Amerikaanse gezanten gevoed.²⁴ Door de opstandige kolonisten openlijk te steunen en te voorzien van onder andere wapens, riep het natuurlijk de woede van Groot-Brittannië op. Deze ontbond een oud vrijhandelsverdrag op en ging over tot de de blokkade van Nederlandse handel en het aanvallen van Nederlandse handelsschepen. Als reactie besloot de Staten-Generaal lidmaatschap aan te vragen van het Verbond van Gewapende Neutraliteit, een door Rusland opgerichte bond die tot doel had Noord-Europese handel te beschermen tegen Britse handelsmaatregelen.²⁵ De Britten zagen zich nu genoodzaakt Nederland direct aan te vallen, in een poging het uit het Verbond te houden, en verklaarde in december 1780 de oorlog. De Vierde Engelse Oorlog die volgde was, zoals bekend, een vernedering voor de Nederlandse Republiek en liet niet alleen het verval van de Republiek zien, maar ook de onkunde van de stadhouder. Deze werd namelijk niet alleen verantwoordelijk gehouden voor het verliezen van de oorlog, maar had zich in het geheel afzijdig gehouden van de strijd om de Nederlandse handel.

Hoewel de oorlog in 1784 in het voordeel van de Britten werd beslecht, vreesden zij de opkomende macht van de Patriotten. De Patriotten waren immers ideologische bondgenoten met de Amerikaanse revolutionairen geweest en hadden een bondgenootschap gesloten met de Britse erfvijand Frankrijk. Ook werkten ze actief voor het verwijderen van de pro-Engelse Willem V. De

23 Schama ,59

24 Ibidem, 60

25 Ibidem, 62

vrees van de Britse regering lag dat een Patriottische machtsovername er toe zou leiden dat de Republiek in de Franse invloedssfeer zou raken. De Britse ambassadeur in Nederland, James Harris, maakte het zijn persoonlijke doel om de Republiek te zuiveren van deze 'Franse invloed', door middel van financiële steun aan Orangistische bewegingen en het bevorderen van de oprichting van Orangistische vrijkorpsen.²⁶ Deze Britse steun zou de stadhouder in staat stellen in 1786 Hattem en Elburg terug te veroveren op de Patriotten, en zo de situatie militair op scherp te zetten. De steun die Harris hiervoor kreeg van premier Pitt en minister van buitenlandse zaken Camarthen maakt het duidelijk dat de Britse regering anti-Patriottisch was.

De verhoudingen tussen Frankrijk en de Patriotten kan het beste als opportunistisch omschreven worden. Hoewel de twee partijen dezelfde vijand deelde en daarom bondgenoten waren geworden, was gedurende de Vierde Engelse Oorlog duidelijk geworden dat Nederland als militaire bondgenoot weinig meer voorstelde. De Franse regering hoopte dan ook op een aanleiding om Nederland in haar invloedssfeer te krijgen, zoals het al eeuwen had geprobeerd. Dit was na de verslechterde relaties met Groot-Brittannië niet langer onmogelijk.²⁷ De Franse minister van buitenlandse zaken Vergennes en ambassadeur Vêrac waren zich bewust van de Nederlanden als strijdtoneel van Franse en Britse invloed. Zij waren dan ook van mening dat de Patriotten zouden vallen en staan met hun steun, en dit werd ook door de patriottenleider Van der Capellen onderschreven.²⁸ Er bestond echter ook wantrouwen tegen de Franse steun, omdat de Patriotten - Van der Capellen voorop - zich bewust waren van de opportunistische inslag van de Franse steun. Deze werd pijnlijk duidelijk toen Frankrijk zelfstandig vrede sloot met Groot-Brittannië in 1783, terwijl de Vierde Engelse Oorlog door ging. De Patriotten waren zich bovendien bewust van de vuile spelletjes van de internationale diplomatiek, die het verbond met het monarchale statensysteem van het Ancien Regime. Terwijl de Patriotten aan macht wonnen, werd het de Fransen duidelijk dat ze aan het radicaliseren waren en dat revolutionaire ideeën als democratie. Ten slotte werd het in de loop van het conflict ook steeds duidelijker dat Frankrijk waarschijnlijk niet eens over de middelen bezat om militair in te grijpen in Nederland. Zoals bekend was de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog desastreus geweest voor de Franse schatkist en gedurende het midden van de jaren 1780 zou deze financiële crisis escaleren tot een eigen revolutie.

De houding tussen de Nederlandse Republiek en het koninkrijk Pruisen was veel minder gespannen. Hoewel de positie van Wilhelmina en haar man werd bedreigd door de Patriotten, was haar oom, koning Frederik II (de Grote) niet bereid om direct in te grijpen. De koning was zich

26 Te Brake, 160

27 Ibidem, 159

28 Schama, 123

bewust van de steun die de Patriotten genoten van Frankrijk, en hoewel er rivaliteiten tussen de twee machten bestond wilde de Pruisische minister van buitenlandse zaken Finckelstein een conflict met de Fransen voorkomen. In plaats daarvan stuurde de Pruisen aan op wederzijdse Frans-Pruisische onderhandelingen in het Nederlandse conflict. Beide continentale machten hoopten namelijk een compromis te kunnen bewerkstelligen tussen de gematigde patriotten in de Staten van Holland en de stadhouder.²⁹ Met de verovering van Hattem en Elburg waren de patriotten echter niet langer bereid een overeenkomst te sluiten met stadhouder. Zoals gesteld waren de patriotten ook sceptisch tegenover wat zij zagen als het vuile diplomatieke spel dat de Europese grootmachten vaak hadden gespeeld. Aan de andere kant probeerde de Britse regering, uit vrees voor een Frans-Pruisische compromis, de stadhouder ervan te weerhouden toe te geven aan de eisen van de patriotten. Harris overtuigde Willem V ervan dat iedere toegave als een capitulatie aan Frankrijk werd gezien.³⁰ Hoewel de Fransen en Pruisen er van waren bewust dat hun belangen in Nederland elkaar uit leken te sluiten, zagen de Fransen dat de radicaliserende patriotten, als ze succesvol zouden zijn, een bedreiging zouden vormen. Frederik II was bovendien allerm minst onder indruk van zijn schoonzoon de stadhouder, en drong er bij Wilhelmina aan hem te laten aanvaarden dat de machtsverhoudingen waren veranderd, en hem toe te laten geven aan de regenten.³¹

De situatie veranderde toen in 1786 zowel Frederik II als Vergennes kwamen te overlijden. Het tijdelijke machtsvacuum gaf Harris meer ruimte om de crisis naar zijn hand te zetten, onder anderen door meer financiële steun aan de Orangistische Staten van Gelderland te verschaffen. Ook probeerde hij de druk op Pruisen op te voeren. De nieuwe koning, Frederik-Willem II, was zeker geen Frederik de Grote en hij was veel minder gehecht aan een goede relatie met Frankrijk. Hij was echter ook niet bereid zich militair toe te leggen op de Orangistische zaak.³² Vergennes' opvolger Montmorin bleek echter wel bereid om de Patriotten met militaire middelen te steunen. Montmorin stuurde militaire adviseurs en getrainde artilleriebemanningen naar Woerden en Utrecht.

De arrestatie van Wilhelmina bij Goemanwellesluis zou de situatie natuurlijk laten escaleren, maar dat gebeurde niet direct. Frederik-Willem was furieus geweest over de belediging van een lid van de Hozenzollern-familie (niet zo zeer van van de Prinses van Oranje) en hij had een ultimatum gesteld waarin vrijlating en vrije doortocht naar Den Haag werd geëist voor Wilhelmina, alsmede de bestraffing van degenen die deze 'majesteitschennis' hadden gepleegd. Maar toen het er aan kwam durfde de koning geen troepen de grens over te sturen. Montmorin had, in tegenstelling van zijn

29 Ibidem, 106

30 Ibidem, 122

31 Ibidem, 125

32 Theeuwen, 416-17

voorganger, namelijk directe militaire steun aan de patriotten beloofd.³³ Dat dit bluf was werd pas duidelijk toen bleek dat Frankrijk niet over de financiële middelen bezat een leger naar Nederland te sturen. Hoewel de Staten van Holland te verstaan kregen dat er geen militaire steun zou komen, en Montmorin de Britse premier Pitt verzekerde niet over de Nederlandse kwestie in oorlog te willen geraken, bleven de geruchten over de aankomst van tienduizenden Franse troepen door de Patriottische gelederen klinken. Dat deze helemaal niet bestonden werd ook duidelijk bij de Britten en de Pruisen. Het duurde echter tot de volgende maand, nadat de Franse regering hun bluf aan Frederik-Willem II had bekend, dat Pruisische troepen de grens over staken om het ultimatum te vergelden.

Het was duidelijk dat de posities die de Europese machten Groot-Brittannië, Pruisen en Frankrijk hielden ten opzichte van de Patriottische Opstand onderdeel waren van het bestaande machtsspel tussen deze landen. Door zowel Frankrijk en Groot-Brittannië werd de Republiek gezien als strijdtoneel en inzet voor hun veel grotere (en oudere) rivaliteit. Ze vreesden beide dat de Republiek in de invloedssfeer van de ander verdween, zonder hun inmenging. Hoewel de relatie tussen Frankrijk en Pruisen (onder Frederik de Grote) wat beter waren, hadden deze ook tegenstrijdige belangen in de Republiek, en wilden ze geen van beide voor de ander onder doen. De Patriottische Opstand kan daarom als duidelijk voorbeeld dienen voor de manier waarop buitenlandse belangen werden behartigd in een revolutionaire situatie.

Zoals in de inleiding al is gesteld, is het te simplistisch om het mislukken van de Patriottische Opstand alleen af te laten hangen van de Pruisische interventie. Zoals in dit hoofdstuk naar voren gekomen is hebben de drie machten allemaal een belangrijke invloed gehad op de strijd. De financiële steun die de Orangistische beweging in (voornamelijk) Gelderland in staat stelde een tegenbeweging op te zetten. Ook de pogingen van Harris om de situatie in het voordeel van de stadhouder te laten escaleren kunnen niet genegeerd worden.³⁴ Hoewel de Franse steun aanvankelijk beperkt was, werkte deze wel duidelijk in positieve zin door op de Patriottische beweging. Deze voelde zich gesteunde en gesterkt door een grootmacht als bondgenoot en werd door Van der Capellen zelfs aangemerkt als bestaansvoorwaarde voor de (anti-Britse) beweging. Bovendien is gebleken dat Franse militaire steun als afschrikmiddel werkte tegen de Pruisische invasie. Er zou bij nader inzien dus kunnen worden gesteld dat de Pruisische inmenging het meest beperkt was.

³³ Schama, 127

³⁴ Israel, J., *The Dutch republic; its rise, greatness and fall 1477-1806* (Oxford 1995), 1113

In het eerste hoofdstuk is al tot de conclusie gekomen dat, als Frederik-Willem II geen invasie had gedaan, de gespannen situatie tussen de Patriottische en Orangistische partijen en gewesten waarschijnlijk tot een burgeroorlog had geleid. De vraag is of deze zou alsnog tot een interventie vanuit het buitenland zou kunnen leiden. Dit is natuurlijk een kwestie van koffiedik kijken, maar het feit blijft dat alle drie de machten hun belangen hadden in Nederland, en deze bleven bestaan zo lang het conflict gaande was. Hoe dit uit zou spelen is niet te voorspellen, maar het maakt wel duidelijk dat de Nederlandse Republiek een belangrijke schakel in de Europese internationale politiek was en dus gedoemd was een speelveld te blijven van de grote machten. De negatieve houding van deze machten tegenover de Patriotten lijkt daar in een structureel probleem voor de revolutionairen.

Conclusie

Het doel van dit paper was om op een structuralistische manier naar de Patriottische Opstand te bestuderen en op deze manier redenen en factoren te vinden die hebben bijgedragen aan het mislukken van deze opstand. Om het onderzoek beperkt en gefocust te houden heb ik me gericht op drie thema's; de interne verdeeldheid van de Nederlandse samenleving, de verdeeldheid binnen de Patriottische beweging, en de rol van de buitenlandse actoren. Door mij hier op te richten heb ik veel andere gezichtspunten laten liggen. Desondanks ben ik van mening dat dit onderzoek voldoende structurele factoren heeft kunnen vinden die een rol hebben gespeeld in het mislukken van de Opstand.

In het eerste hoofdstuk is naar voren gekomen hoe sterk de Nederlandse Republiek gedecentraliseerd was. Het bestuurlijke systeem van de Republiek bevatte weliswaar overkoepelende nationale organen als de Staten-Generaal en het stadhouderschap, maar de meeste macht lag bij de verschillende gewesten en de steden. Met zoveel verschillende politieke actoren die allemaal min of meer gelijkwaardig waren, was het vrijwel onmogelijk om tot overeenstemming te komen. Bovendien hadden de leden van de stedelijke vroedschappen hun eigen politieke overwegingen. Verder is besproken hoe er binnen de stedelijke burgerij een scheiding bestond tussen de regenten, die in een oligarchisch stelsel de stad bestuurde, en de middenstand die ondanks zijn burgerschap geen politieke macht had. Deze ongelijke verhouding zou leiden tot een verschillende uitleg van het idee van de restauratie van vrijheid, en de roep vanuit het volk voor een meer democratisch bestuur.

In het tweede hoofdstuk is besproken hoe de Patriottische beweging is opgekomen en waar het gedachtegoed vandaan kwam. Aanvankelijk was de beweging een elitair front dat de autonomie van de vroedschappen wilde herstellen na de Orangistische 'revolutie' van 1747. Gedurende de loop van de Opstand kregen de vrijkorpsen echter steeds meer invloed en werd de roep om democratische hervormingen steeds heviger. Dit leidde ertoe dat gematigde regenten hun rug naar de Opstand keerden. De Patriottische beweging raakte steeds verder intern verdeeld.

In het laatste hoofdstuk is vervolgens tot de conclusie gekomen dat de strijd tussen de Patriotten en Orangisten voor de Groot-Brittannië, Frankrijk en Pruisen een rol speelde in hun eigen machtspolitiek. Alle drie de machten hadden een belang in de strijd, en waren niet bereid deze op te geven. Gezien de relatieve zwakte van Frankrijk als gevolg van de financiële crisis aldaar ontbrak

het de Patriotten echter aan een krachtige bondgenoot. Zonder Pruisische invasie had de Opstand waarschijnlijk uitgelopen op een burgeroorlog. Hoewel het natuurlijk de vraag is of Groot-Brittannië en Pruisen militair in zouden grijpen in een burgeroorlog als Frankrijk zich afzijdig zou houden, is het duidelijk dat de Patriotten zich ook in een dergelijk conflict in een zwakke positie bevonden.

Hoewel het waarschijnlijk te ver gaat om resoluut te stellen dat de Patriottische Opstand gedoemd was de mislukken, heeft dit onderzoek uitgewezen dat er meerdere factoren waren die een belangrijke belemmering vormde voor het slagen van de Opstand. De verdeeldheid en het decentrale karakter van de Nederlandse Republiek en de krom gegroeide lokale machtsverhoudingen als gevolg van de opkomst van de regentenklasse kunnen volgens mij als de belangrijkste redenen worden gezien waarom de Patriotten niet in staat waren een solide front te vormen tegen de stadhouder. Zij waren niet in staat deze sociale constructies te veranderen. Hoewel er een revolutionaire situatie was geweest, was het revolutionaire resultaat onvoldoende. Een dergelijke structurele hervorming van het Nederlandse bestel, dat op den duur de weg vrij zou maken voor de moderne Nederlandse staat, zou pas plaats vinden tijdens de Bataafse Revolutie. Ik wil daarom hierbij ook afsluiten met de observatie deze daarom als echte revolutie gezien mag worden, terwijl de Patriottische Opstand daadwerkelijk niet verder kwam dan een opstand.

Bibliografie

Bots, H., Mijnhardt, W.W. (red.), *De droom van de revolutie: nieuwe benaderingen van het patriottisme* (Amsterdam 1988)

Huussen jr., A.H., 1787. De Nederlandse revolutie? In: *Low Countries historical review* 104 (1989) 684-690

Israel, J., *The Dutch republic; its rise, greatness and fall 1477-1806* (Oxford 1995)

Klein, S.R.E., *Patriots republikenisme: politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam 1995)

Palmen, E., *Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam: volk en verlichting in de achttiende eeuw* (Amsterdam 2009)

Prak, M.R., *Republikeinse veelheid, democratische enkelvoud: sociale veranderingen in het revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen 1999)

Rosendaal, J.G.M.M., *De Nederlandse revolutie: vrijheid, volk en vaderland, 1783-1799* (Nijmegen 2005)

Schama, S., *Patriots and liberators: revolution in the Netherlands, 1780–1813* (New York 1992)

Te Blake, W.P., *Regents and rebels: the revolutionary world of an eighteenth-century Dutch city* (Cambridge MA. 1989)

Theeuwen, P.J.H.M., *Pieter 't Hoen en De Post van den Neder-Rhijn (1781-1787): een bijdrage tot kennis van de Nederlandse geschiedenis in het laatste kwart van de achttiende eeuw* (Nijmegen 2002)

Tilly, C., *European revolutions 1492-1992* (Oxford 1993)